

Moravic	2.9	97 Ulah
Barçe	7.7	82.2 Ulah
Banya	11.1	88.8 Ulah
Birçe	19.3	80.6 Ulah
Dobrun	70	30
Vişegrad	74.9	25
Hırtar	92.5	7.4
Brodar	98.3	1.6
Vratar	99.2	0.7
Osad	55.3	44.6 Ulah
Boraç	99.5	0.4
Studena	100	--
Olovo	92.9	7 mühtedi
Trebetin	53.7	46.2 Ulah
Tesanc	61	38.9 Ulah
Kotor	38.2	61.7
Banyaluka	82.6	17.3
Virhovine	26.6	73.3
Kobaş	44.4	55.5
Lefçe	47.8	51.1 Ulah

Bunlardan başka, bu yayında Bosna'nın en eski tarihli vakıfları bulunabilir. Sonuç olarak, bu yayımla, özel olarak Bosna tarihi üzerine, genel olarak Balkan tarihi üzerine Türkiye'den yeni bir katkı yapılmıştır. Balkan tarihçilerinin özellikle Bosna Hersek Cumhuriyeti tarihi üzerine çalışan tarihçilerin raflarında bir başvuru kitabı olarak yıllarca durması gereken bir çalışmadır.

M. Akif Erdoğan

Suraiya FAROQHI, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 121, İstanbul 2001.

Bu çalışma, Avrupa üniversitelerinde lisans ve lisans üstü tarih eğitimi, özellikle Osmanlı tarihi eğitimi alan ya da alacak olan tarih öğrencilerine yardımcı olmak için hazırlanmış bir ders kitabıdır. 1999 yılında Cambridge'de basılmış olan *Approaching Ottoman History*'nin Türkçe çevirisidir. Türkçe baskısı, özgün baskısına göre daha değerlidir, çünkü, yazar, kendisi, imge ve mimari üzerine bir yeni bölümü bu baskıya eklemiştir. Kitap, profesyonel Osmanlı tarihçileri için yeni bir katkı ya da bakış açısı sunmayabilir, fakat, Osmanlı arşiv belgeleriyle uğraşmaktan diğer özgün kaynaklara başını çeviremeyen tarih araştırmacıları için başka alanlarda da nefes alınabileceğini

gösteren güzel bir derleme ve hatırlatmadır. Arşiv belgelerinin bol olmasından dolayı görsel kaynaklara üvey evlat muamelesi yapılmıştır. Osmanlı Yeniçağ dönemi Anadolu tarihi üzerine özgün araştırmalarıyla tanınan bayan Suraiya Faroqhi, bu konu üzerine yoğunlaşmasının nedenini çok güzel açıklamaktadır: *'Kaynakların bolluğuna rağmen Anadolu tarihçilerin en fazla ihmal ettiği Osmanlı vilayetlerinden biri gibi görünmektedir; ben bu dengesizliğin telafi edilmesine katkıda bulunmak istiyorum (s. 20)'*. Başka bir gözlemini de aktarıyor: *'faal olarak Osmanlı tarihiyle uğraşan uzmanların sayısı pek fazla değil, belki tüm dünyada ikiyüz üçyüz kişi kadar (s. 38)'*. Kitap dokuz bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Osmanlı tarihine karşı bakış açılarının, yeni açılan katalok ve belgeler sayesinde değiştiği; alışıldık imgelerin artık sorgulanmaya başlandığını, bu teori veya imgeleri değiştirmenin veya bırakmanın mümkün olduğunu ileri sürüyor. Yazar, bu alanla ilgili gözlem ve sonuçlar aktarıyor ki bunlar oldukça değerli ve yenidir. Faroqhi'ye göre, zamanımızda tarihin *'deli saçması'* olduğunu söyleyecek pek az sosyal bilimci kalmıştır. Sanat tarihiyle siyasi tarihin yolları kesiyor. Osmanlı tarihçileri araştırma sonuçlarını başka sahaların uzmanlarıyla paylaşıyorlar. Avrupa ve Hindistan tarihi uzmanlarıyla yakınlaşmalar oluyor. Osmanlı tarihçileri belge yayımlarını tehlikelerinin farkına varmışlardır. Osmanlı tarihi halâ Dünya tarihinin bir kolu haline gelmemiştir. Avrupa tarihindeki gelişmeleri geniş bir çerçeveye oturtmak için Osmanlı tarihine mutlaka bakmak gerekiyor. Avrupa arşivleri, temel işleyişinden dolayı Osmanlı tarihini aydınlatmaz. Yeni bir araştırma konusu olara geçiş dönemi araştırmaları ortaya çıktı. Osmanlı belgelerine göre Bizans tarihi son yıllarda araştırılıyor. Osmanlı-Asya ilişkileri araştırmaları az ilerledi. Hindistan-Safevî ilişkileri üzerine az da olsa araştırmalar yayımlandı. Osmanlı-Çin ilişkileri halâ bilinmiyor. Bu tür karşılaştırmalı tarih araştırmaları önünde pek çok engel bulunuyor. Milliyetçi Osmanlı tarihçileri, uluslararası karşılaştırmalı tarih araştırmalarına kaygıyla bakıyorlar. Osmanlı tarihçileriyle, sosyal antropologlar işbirliği yapabilirler. 1980'den sonra Asya Tipi Üretim Tarzı'nın Türkiye'deki taraftarlarının çoğu bakış açılarından vazgeçtiler ya da görüşlerini büyük ölçüde değiştirdiler.

İkinci bölüm, sayfa olarak kısa tutulmasına rağmen, pratik bilgilerle doludur. Suraiya hanım, Osmanlı tarihi araştırmak için hangi dillerin öğrenilmesi gerektiği, ilk el kaynakların neler olduğu, transliterasyon sorunu, konu seçimi ve Osmanlı tarihçileriyle işbirliği yapma yöntemleri üzerine faydalı bilgiler veriyor. Bu öneri ve bilgiler Osmanlı tarihi öğrencileri ve araştırmacıları için çok faydalı olabilir. Genç tarihçilerin bu alanda konferansçı olarak katılabilecekleri kongre veya diğer organizasyonlar üzerine bilgiler vardır. Faroqhi, genç tarihçilere çok faydalı bir öneride bulunuyor: kişisel bağlantılar aracılığıyla pek çok sorunun çözülebileceğini ve bu ilişki ağını kurmaya ne kadar erken başlanırsa o kadar iyi olacağını söylüyor.

Üçüncü bölümde yurtiçi ve yurtdışındaki Osmanlı arşivleri ve diplomatik üzerinde duruluyor. Bunlar arasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne özel bir yer ayrılmıştır. Türkiye'de bundan başka Topkapı Sarayı Arşivi, Tapu ve Kadastro Arşivi, Vakıflar Arşivleri, İstanbul Müftülük Arşivi ve özel arşivler üzerine bilgiler bulmak mümkündür. Türkiye dışında Osmanlı tarihi üzerine araştırma yapılabilecek çok sayıda arşiv ve kütüphane bulunuyor: Saraybosna'da Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi, Sofya'da Kiril ve Methodius Ulusal Kütüphanesi, Sofya'da Ulusal Tarih Müzesi, Filibe'de Şehir ve Bölge Arşivi, Mısır'da Kahire kalesi içinde yer alan Darü'l-Mahfuzatü'l-Umumiyye, Şam'da Merkezü'l-Vesaiki't-Tarihyye, Kasrû'l-Adliyye ve El-Zahiriyye Kütüphanesi bunlardan birkaçı. Yine, Fransa'da Marsilya Ticaret Odası Arşivi, Paris'te Ulusal Arşiv ile Dışişleri Bakanlığı Arşivi,

Hollanda'da Lahey'de Algemeen Rijksarchief, Londra'da London Public Record Office ve Levant Company Archives, İtalya'da Venedik'te Archivio di Stato ve Vatikan Arşivleri; Lizbon'da Torre do Tombo Devlet Arşivleri, Viyana'da Avusturya Devlet Arşivleri ve Dubrovnik Arşivi sıralanıyor. Bunlardan başka Bosna'da Fransiskan Manastır Arşivleri, Belgrad'da Sırp Ortodoks Kilisesi Müzesi, Üsküp'te Devlet Arşivi, Arnavutluk Arşivi, Selanik Makedonya Devlet Arşivi, Athos Manastırları Arşivi; Kıbrıs'da Girne Milli Arşivi ve Lefkoşa Evkaf Arşivi, Beyrut'ta Mahfuzatü'l-Müdiriyyeti'l-Ammeli'l-Eser, Lübnan'da Maruni Manastırları Arşivleri, Kudüs'te Mahkemetü's-Şer'iyye, Tunus'ta Darü'l-bek'te Devlet Arşivleri, İtalya'da Floransa Devlet Arşivi ve Livorno Devlet Arşivi, Hırvatistan ve Polonya arşivleri üzerine faydalı bilgiler veriliyor. Faroqhi'nin listesini hem yurtiçinden hem de yurt dışından yeni arşivleri eklemek mümkündür. Bu listeye, Faroqhi'nin sözetmediği Malta, Libya, İran, Irak, Ege adaları, Hindistan ve Rusya Arşivleri de eklenirse, Osmanlı araştırmalarının çok geniş bir çalışma alanı olduğu görülebilir. Bu bölümün önemli bir konusu Osmanlı paleografyası ve arşivlerde çalışma usulleridir. Örneğin, kimi arşivlerin kataloklarının basıldığı hatırlatılıyor, bir başka yerde paleografyanın sadece kitaplardan öğrenilemeyeceği söyleniyor. Tüm bu özet bilgiler, Osmanlı tarihi üzerine araştırma yapacak yetenekli ve genç öğrenciler için çok faydalı olduğuna kuşku yoktur.

Dördüncü bölüm tahrir defterlerine dayalı olarak yapılan kırsal tarih araştırmalarının şimdiki durumuna ayrılmıştır. Faroqhi, kırsal kesmin tarihini aydınlatmak için iki bilim dalının, arkeoloji ve dendrokronoloji'nin (ağaç halkalarını inceleyen bilim dalı), Osmanlı tarihçilerine yardımcı olabileceğini söyler. Bu yaklaşım, Türkiye'de, yenidir. Kırsal kesim tarihi araştırmaları için önemli bir Osmanlı kaynağından, Tahrir Defterlerinden, sözeder ve tahrir verilerinin nasıl kullanılabileceği üzerine önerilerde bulunur. Bu belge grubunun Osmanlı öncesi çalışmalara katkı yapabileceğini hatırlatır. Yeni bir işbirliğinden de sözeder: Antropologlar ile Osmanlı tarihçilerinin işbirliği yaparak kırsal tarih üzerine yeni bakış açılarıyla yorumlamaları.

Beşinci bölüm tarihsel kaynak olarak imge ve mimariye ayrılmıştır. Bence bu bölüm diğer bölümlerden daha önemli ve değerlidir. Çünkü, yazar, Osmanlı tarihçilerinin şimdiye kadar pek ilgilenmedikleri yeni bir kaynak kümesine, yani minyatürlere, mimariye, halı ve kilimlere, duvar süslemeleri ve manzara resimlerine, Avrupalıların resim ve çizimlerine, fotoğraflara, sergi kataloklarına, karikatürlere, sikkelere ve mezar taşlarına dikkat çekmektedir. Sanat tarihi eğitimi almamış Osmanlı tarihçilerinin bu kaynaklar üzerine yorum yapması şimdiye kadar pek alışıldık değildi. Bunlar içinde sadece duvar süslemeleri ve manzara resimlerinin görsel bir kaynak olarak nasıl kullandığını özetlenmiştir. İçinde hayvan ya da insan tasviri bulunmayan manzara resimlerine karşı ilgi onsekizinci yüzyılda artmıştır. Özel evlerde, camilerin duvarlarında Mekke ve Medine resimleri yapılıyordu. Kaynaklarda ve su kenarlarında yaşanan hayat resmediliyordu. Çam ve servi ağaçları özellikle tercih ediliyordu. Onsekizinci yüzyılın ilk yarısında meyvelerin tasvir edildiği süslemeler yapılmaya başlanmıştı. Bu tasvirlerin ressamlarının "yerli mi yoksa yabancı mı oldukları ve bu resimlerin neyi sembolize ettiği de bilinmiyor.

Altıncı bölümde, Osmanlı tarihi üzerine birşeyler üretmiş Avrupalılar anlatılıyor. Diplomatlar, hacılar, esirler, tacirler, misyonerler, seyahatnameler ve özgünlükleri üzerine faydalı bilgiler bulmak mümkündür. Evliya Çelebi özel bir başlık altında ele alınmıştır. Faroqhi, Evliya'dan bir türlü vazgeçemiyor. Hemen hemen bütün araştırmalarında severek ve güvenerek başvurduğu bir kaynaktır

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi. Onun gizemli ve ilgi çekici bilgilerini Avrupalılarla paylaşmaktan hoşlanıyor fakat bir uyarıda bulunuyor: Avrupalıların Osmanlı sisteminin işleyişine dair üstünkörü bilgiye sahip olduklarını, bunların yazılarının büyük ölçüde gözardı edilebileceğini ileri sürüyor. Bu kaynakları kullanırken eleştirel bir yaklaşım şarttır. Yeni bir belge kümesine dikkat çekiyor: Fransisken, Dominiken ve Cizvit misyonerlerinin raporları. Bunlar birçok Şark dilini bildikleri için diplomat ve tacirlere göre daha avantajlıydılar.

Yedinci bölümde edebî metinler tarihcî bakış açısıyla değerlendiriliyor. Neşri, Aşıkpaşazâde, İbn Kemal, Mustafa Âli, Kâtip Çelebi gibi Osmanlı tarihçileri ve onların eserleri üzerine bilgiler veriliyor. Biyografiler, gazeteler ve diğer süreli yayınlar bu bölümde inceleniyor. Bu bölüm daha çok ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl Osmanlı tarihinin kaynakları üzerinedir.

Sekizinci bölüm Osmanlı tarihyazıcılığının tarihine ayrılmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, H. A. R. Gibb ve Bowen, Bernard Lewis, Halil İnalçık, Stavrianos, Roderic Davison, William McNeill, Stanford Shaw, Peter Sugar, Barbara Jelavich, Speros Vryonis, Mustafa Akdağ, Niyazi Berkes, Charles Issawi, Roger Owen, Donald Quataert, Justin McCarthy, Colin İmber, Şevket Pamuk, Cemal Kafadar, Todorova gibi Osmanlı tarihçilerinin yayınları ve bakış açıları değerlendiriliyor. Bu bölüm, tarih öğrencileri için Osmanlı tarihi üzerine şimdiye kadar yapılan yayınları ve yazarlarını tanıma imkanını sağlar. Burada belirtmeliyim ki araştırmalarını İngilizce ve diğer Avrupa dillerinde basan Osmanlı tarihçileri özellikle tanıtılmış ve değerlendirilmiştir. Türkçe yazarlar, sanırım, birazcık gözardı edilmiştir.

Dokuzuncu bölüm aynı zamanda sonuç olarak sunulmuştur. Hem Türkiye'de hem de Avrupa üniversitelerinde uzun yıllar çalışan çalışkan ve üretken Faroqhi'nin gözlem, tecrübe, sonuç ve önerileri hem lisans öğrencileri hem de lisansüstü akademik personel için çok değerlidir. Ayrıca, yazar, bir özeleştiri de yapmıştır: Birinci ve ikinci el Osmanlı kaynakları üzerine yaptığı bu yüzeysel değerlendirmenin eksik kalan ya da hiç bahsedilmeyen yönlerinden açıkca söz eder. Örneğin, Tanzimat sonrası roman ve şiiri incelenmemiştir. Bu iş, bir edebiyat tarihçisine bırakılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun son elli yılı ile ilgili kişisel anı ve mektupların önemine ve sakıncalarına değinilmiştir. Osmanlı belgelerinde bazı boşluklar olduğunu, köylüler ve göçerler arasında okuryazarlığın olmadığı, bu belgelerin saray kâtiplerince hazırlandığı belirtilmiştir. Loncalarla ilgili belgeler de mükemmel degildir ve bu boşluk Avrupa belgeleriyle de kapatılamamaktadır.

Avrupa ve/ veya Asya tarihiyle ilgili mümkün olduğunca çok eser okumak, tarihçilerin önünde yeni ufuklar açmakta ve araştırılacak yeni meseleleri keşfetmesine yardımcı olmaktadır. Önce Avrupa'da, daha sonra da ABD'de gelişen Ortadoğu'yla ilgili akademik çalışmalarda, emperyalist ya da yayıncı emellerle çoğu kez doğrudan bağlantılı olması nedeniyle Osmanlı hakimiyetinin kötülenmesi akademik literatürde sık rastlanan bir durumdur. Osmanlı tarihçiliğinde Türk ve Türk olmayan tarihçilerin faaliyetleri arasında belirgin bir ayrım yoktur.

Osmanlı-Rus, Japon, Çin tarihlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, gelecek vaadeden konular arasındadır. Onsekizinci yüzyıl Anadolu'su hala bilinmeyen büyük bir yarımadadır. Halbuki, araştırmaların sonucuna göre, onaltıncı ve onyedinci yüzyıl Kıta Avrupası ile Osmanlı Dünyası

arasındaki farklar keskin değildi. 1980'den sonra, Osmanlı tarihine karşı geliştirilen bakış açısını da irdelenmektedir. Osmanlı tarihçiliğinde yönelimleri siyasi gelişmeler belirlemiş, 1980'den sonra, bir nostalji kültürü kamuoyuna hakim olmuştur. Tarihçilik pek fazla para olmadan da yapılabilir. Yasa koyucuların ve üniversite yönetimlerinin, tarihsel araştırmalara bir kuruş bile bütçe ayırmasa da devam edilebileceğini sanmaları gibi, istenmeyen bir sonucu olmuştur. Tarihçilerin inceledikleri arşiv malzemesini zaman zaman değiştirmeleri gereklidir. Bu durum, farklı bilgilere ulaşmalarını ve farklı bakış açılarıyla Osmanlı tarihini değerlendirmelerini sağlar.

Sonuç olarak, Faroqi'nin bu kitabı, Osmanlı tarihi üzerine araştırma yapacaklar için iyi bir başlangıç noktasıdır. Her kesimden tarihçiye ya da tarih meraklılarına rahatlıkla önerilebilir. Bir eksikliği hatırlatmak gerekir: 1985'den sonra, Türkiye üniversitelerinin dergi ya da diğer yayınlarında, Osmanlı tarihi üzerine Türkçe çok sayıda araştırma ya da özgün belge yayımlanmıştır. Bunların bir kısmı bilimsel normlara uygun olmayabilir, ancak, bunları, bilerek ya da bilmeyerek dikkate almamak ya da değerlendirmemek sanırım mazur karşılanamaz. Eğer bu konuda da en azından kısa bir değerlendirme yapılsaydı, eser mükemmel olacaktı.

M. Akif Erdoğan

Michael GRANT, *From Rome to Byzantium, The Fifth Century A.D.* (Routledge: London 1998), 224 s. + 46 resim ve 6 harita. Türkçesi: *Roma'dan Bizans'a, İ.S. Beşinci Yüzyıl*, (çev. Z. Zühre İlkelen) (Homer Kitabevi: İstanbul 2000), vii+223 s.

M.S. V. yüzyıl Eski Çağ dünyasının en önemli olaylarının birisine tanık oldu: 476'da batıdaki son Roma imparatoru Romulus Augustulus (475-76), Odoacer (Odovacar) tarafından azledildi. Bu hadise Roma imparatorluğunun batı kanadının çöküşü olarak kabul edilir. Kuşkusuz bu çöküş bugünden geçmişe baktığımız zaman beklenmedik bir şey değildi, ancak çare üretilmesi de zor bir meseleydi. Zaten kolay olsaydı Romalılar buna bir çare düşünürlerdi.

Çöküşe tanık olan Eski Çağlı entellektüeller, Roma'nın kaderini dini argümanlarla açıklamaktadırlar. Meselâ pagan Zosimus (geç V. yüzyıl), Roma uygarlığının çöküşünün başlangıcındaki faktörün, Hristiyanlığın yükselişine yönelik geleneksel Roma tanrılarının intikamı olduğunu ifade eder (ünlü E. Gibbon da benzer bir yaklaşım sergilemektedir). Hristiyan Salvianus (yakış. 410-480) ise, Roma'nın barbar dünyayla girdiği mücadelede yenik çıkmasını, Hristiyan Romalılardaki dinsel gevşekliğe bağlamakta ve Tanrı'nın, Romalıları erdemliştirmek için barbarları özellikle gönderdiğini savunmaktadır. Öbür taraftan modern tarihçiler ise, bu çöküş hikayesini daha farklı iki şekilde kurgulamaktadırlar. Bir grup çöküşü açıklarken, kurumsal bir yaklaşım benimseyerek, sonuçları uzun dönemde ortaya çıkacak olan imparatorluğun iç yapısını ele almaktadır. Diğer bir grup ise, siyasal bir yaklaşıma sahip olup çöküşün sebepleri üzerinde durmaktadır. Çöküşü uzun bir sürecin